

є системними, вимагають інтеграції різних аспектів науково-теоретичної характеристики.

На наш погляд, презентація соціокультурного та антропологічного вимірів інтеграції ренесансно-гуманістичних ідей освіти і виховання в молодіжну політику вчителів-єзуїтів у ранній Новий час, дозволить показати єдність і взаємозв'язок її соціальних, культурних, духовно-педагогічних та антропологічних (гуманістичних) пріоритетів, взаємодоповнення об'єктивних, суб'єктивних та інтерсуб'єктивних модусів організації орденом єзуїтів турботи про освіту, виховання, професійну, духовну та соціальну інтеграцію європейської молоді. Більше того, соціокультурний підхід дає можливість розглянути особистісні, культурні, організаційні, інституційні, діяльні та структурні аспекти конституювання молодіжних стратегій єзуїтів, розкрити загальноєвропейське значення, визначити духовно-педагогічну та ренесансно-гуманістичну контекстуалізацію молодіжної політики Товариства Ісуса, яка стала яскравою, своєчасною та необхідною ініціативою епохи духовно-культурного перелому, що стався в Європі на межі Середніх віків і Нового часу.

У першу чергу необхідно розкрити соціокультурний вимір молодіжної політики чину св. Ігнатія за критерієм єдності та взаємозв'язку особистісних, культурних і соціальних компонентів життя єзуїтських колегіумів. Особистісний компонент існував на рівні педагогіки духовних вправ, молитви, рефлексії і зусиль волі. Крім того, інтенціональність особистісному модусу педагогічної системи єзуїтів задавала ренесансно-гуманістична ідея про необхідність формування діяльної, раціональної, активної та соціальної особистості, про важливість упорядкування життя людини на основі принципів «Нового благочестя», ідеологи якого визнавали необхідність практичної діяльності, закликали до етико-морального вдосконалення особистості [4, с. 420; 5, с. 183-184].

Культурні виміри розвитку молодіжної політики єзуїтів були представлені інституціоналізацією єзуїтських домів, шкіл, колегіумів, організацією дуалістичної дидактичної системи (навчання світських і духовних учнів) [10, с. 100], інтеграцією в педагогічний процес духовного співу, музики, театру [2, с. 27], високою оцінкою учителями-єзуїтами талановитості, красномовства, духовно-моральних чеснот, реалізацією гуманістичних ідей «освіченого благочестя» про єдність

дидактичних і виховних практик, про морально-естетичні акценти молодіжної політики, про необхідність розвитку знань, почуттів, цінностей та ідей молодих вихованців, модернізацію способу і статусу вчителя, організацію вакацій (відпочинку) та інших рекреаційних заходів.

Реалізація соціальності передбачалася на рівні міжособистісних відносин. У єзуїтському методі соціальні пріоритети були представлені педагогікою спілкування, партнерством, лідерством, спільністю духовно-християнських цінностей, трансляцією етико-моральних смислів, увагою до індивідуальності молоді у взаєминах «учитель-вихованець», в системі норм і диспенз (можливості звільнення юнаків від виконання правил для поліпшення їхньої інтелектуальної, духовної і християнсько-гуманістичної формації), упродовженням гри як соціально інтегруючого методу тощо.

Єдність і взаємозв'язок особистісних, культурних і соціальних модусів молодіжної політики були закладені в педагогічній парадигмі засновника ордену Ігнатія Лойоли. Її структуру становили рефлексія, діяльність і досвід [1, с. 9]. Важливим є те, що характеристики суб'єктивних, об'єктивних та інтерсуб'єктивних сторін життя вихованців колегіумів в ідеологічній системі ордену єзуїтів були дуже тісно пов'язаними між собою: духовні вправи і самоаналіз, молитва і рефлексія стали основою для активності, діяльності та ініціатив, що в свою чергу було контекстом духовної та інтелектуальної формації молоді, міжособистісних відносин і духовного досвіду.

Слід зробити висновок про те, що молодіжна політика Товариства Ісуса, реалізація якої стала важливою частиною історичного розвитку Європи в Новий час, відіграла особливе цивілізаційне значення, яке обумовлювалося її системним соціокультурним, антропологічним і духовно-педагогічним характером. Молодіжна стратегія єзуїтів інтегрувала педагогіку молитви, духовних вправ і рефлексії, педагогіку діяльності, раціональності і зусиль, а також педагогіку спілкування. Незважаючи на прескриптивність організаційно-ідеологічної структури ордену єзуїтів, філософія його молодіжних ініціатив у фокус своєї інтенційності ставила формування активної, комунікативної, добросесної, раціональної та освіченої особистості. Важливим було те, що молодіжні стратегії учителів-єзуїтів не втрачали з горизонту своєї уваги головне – забезпечення

професійних і творчих перспектив для підростаючого покоління ранньомодерної Європи.

Антропологічний вимір гуманістичного змісту молодіжної політики Товариства Ісуса був представлений винятковою увагою вчителів-єзуїтів до етико-моральної сфери розвитку особистості, фізичного та естетичного виховання, формування умов для реалізації індивідуального підходу, стратегій індивідуального благочестя тощо.

Вагоме соціокультурне значення становила молодіжна політика ордену єзуїтів на русько-українських землях у ранній Новий час. Відомо, що в усі часи в авангарді цивілізаційного поступу України, без сумніву, був розвиток національної культури, а здобутки періодів духовно-культурного відродження органічно вписували українців у європейський соціокультурний ландшафт. Як свідчить історичний досвід, саме європейський вимір української культури та національний культурно-історичний процес завжди відігравали значну роль у генезі вітчизняного державотворення, уможлилювали розгляд української історії в контексті взаємодії зі світовими цивілізаціями та з урахуванням впливу на історичний розвиток українців європейських цінностей демократії, ідей свободолобства та пріоритетів гуманізму.

Яскравим етапом взаємодії і взаємовпливів західноєвропейської та української національної культур як духовно-цивілізаційної основи сучасних націєтворчих процесів був розвиток ренесансно-гуманістичних, реформаційних та контрреформаційних тенденцій європейської історії XVI століття. З-поміж їхніх інституційних репрезентантів була діяльність вчителів-єзуїтів на українських землях в останній чверті XVI – середині XVII століття.

Відомо, що наприкінці XVI століття орден єзуїтів розпочав інтеграцію та провів успішне інституціонування своїх домів на українських землях, заснувавши суттєво нову та своєчасну суспільно-педагогічну ініціативу – молодіжну політику. Її ідейно-теоретичні та організаційно-педагогічні засади на синтезній основі акумулювали католицьку християнсько-гуманістичну, реформаційну та ренесансно-гуманістичну духовно-педагогічні традиції. Які ж виміри діяльності учителів-єзуїтів у православному східнослов'янському регіоні ранньомодерної доби?

Існування ідеологічних стереотипів, передусім, у радянській історіографії та конфесійна заангажованість не завжди давали змогу об'єктивно розглядати діяльність цього латинського ордену. Сьогодні ж сучасні наукові підходи та оприлюднення раніше невідомих історичних джерел дають підстави стверджувати, що саме завдяки єзуїтам, які знали, інтерпретували та втілювали європейські ідеали гуманістичної освіти, ренесансний гуманізм із явища елітарного перетворився в явище масове, був поставлений на широку організаційну основу [7, с. 15].

Крім того, інституціонування орденської системи освіти сприяло розвитку шкільництва на українських землях у ранній Новий час. «Єзуїтська освітньо-виховна система, – зазначала сучасна дослідниця А. Папазова, – сприяла розвитку педагогічної думки і практики, наукових знань, культури загалом. Вона вплинула на православні навчальні заклади, що розвивали свій науково-освітній і педагогічний рівень. Полеміка між єзуїтами та викладачами інших шкіл сприяла появі нових форм і методів освіти й виховання» [8, с. 110]. Дослідниця висловлювала думку про те, що без інтерпретації педагогічних механізмів єзуїтської системи освіти, православні школи не могли б успішно конкурувати з іншими освітніми закладами того часу.

Важливим здобутком і перевагою єзуїтських колегіумів був високий рівень навчання гуманістичного зразка, що приваблювало руську шляхту, а відтак відіграло помітну роль в освіті елітарних верств суспільства. Так, приміром, ревний поборник православної побожності В. Загоровський (1579 рік), писав, що його малолітніх синів слід виховувати на руській традиції, однак коли підростуть, варто направити «до Вилни к єзуїтам, бо там хвалят дітям добру науку» [11, с. 22].

Очевидним був і той аспект, що освітньо-виховна діяльність ордену єзуїтів сприяла зближенню східнослов'янської та західноєвропейської культурно-освітніх традицій. Я.Ісаєвич зазначав, що єзуїтські школи відкрили шлях до загальноєвропейських джерел освіти, а підвищення завдяки «латинській» освіченості загальнокультурного рівня, створило передумови для успішного змагання оновленої української культури за право на самостійний розвиток» [6, с. 7].

З іншого боку, суттєвим був той факт, що єзуїтська молодіжна політика, базуючись на католицько-латинських цінностях пост-

тридентської духовності, була ідейно чужою для православного населення українських земель. Згадуваний вже Я.Ісаєвич констатував: «Ці школи [єзуїтські – авт.], без сумніву, сприяли нівеляції національних культурних особливостей» [6, с. 6]. Із такою думкою солідаризувалася Н.Яковенко: «Єзуїтська наука дорого обійшлася українському народові, обертаючись для багатьох вихованців втратою національної самоідентифікації». Учена підтверджувала свої міркування антикатолицьким памфлетом того часу: «Аж ти дал синка свого до навчання діавольского вызуитов. Аж вони его ошукали... Аж юже й на віру свою святую правдивую яко пес щекает» [12, с. 518]. Радикально-філіпічну позицію щодо асиміляційності єзуїтського впливу на населення українських земель ранньомодерної доби висловлював і Д.Блажейовський: «У жодній державі, – писав дослідник, – єзуїти так не опанували шкільництва та виховання провідної верстви, як опанували в Польщі, а особливо в польській колонії якою була Україна. Обезголовили її єзуїти, бо зробили національними ренегатами всю українську провідну верству» [3, с. 530]. У цій площині варто зацентрувати увагу на тому, що саме єзуїтів вважали винуватцями відходу частини фундаменту руської спільноти (шляхти) від православної традиції. Так, наприкінці XVI – на початку XVII століття католицьку віру прийняли члени родин Острозьких, Вишневецьких, Збараських, Чарторийських, Сангушків, Корецьких, Заславських, Ружинських та інші [12, с. 519].

Як бачимо, соціокультурний вимір духовно-педагогічної діяльності ордену єзуїтів на українських землях у другій половині XVI – першій половині XVII століття був амбівалентний. Релігійно-місіонерська діяльність Товариства Ісуса, детермінуючись ідеєю «подолання схизми» (підкорення православної церкви Апостольській столиці – Ватикану), спричинилася до втрати частиною руського суспільства православної ідентичності, викликала національно-релігійні конфлікти, а як підсумок призвела до назрівання національно-визвольної війни середини XVII століття. З іншого боку – вчителі-єзуїти забезпечили долучення руського населення до нової, а головне якісної освіти європейського зразка, збагатили національну освітньо-виховну традицію ренесансно-гуманістичним інструментарієм, сприяли взаємодії і взаємозбагаченню західноєвропейської та руської культур, а освітньо-сміслові новації єзуїтів, на тривалий час запрограмували

синкретичну «православно-латинську» спрямованість української культури.

Загалом християнсько-гуманістична сутність європейської молодіжної політики ордену відіграла вагоме значення в удосконаленні європейського педагогічного методу. Єзуїти запропонували нові, синтезні підходи до пошуку шляхів освіти, виховання і соціальної підтримки молодого покоління, інтерпретували ренесансний та вибудували новокатолицький педагогічний інструментарій, упливовість якого супроводжує розвиток європейської цивілізації близько п'яти століть поспіль. Цивілізаційне значення та історико-педагогічна оцінка діяльності єзуїтів, передусім, полягали в їхній відкритості до тогочасних освітньо-виховних інновацій і здатності зважати на ідеї часу, майстерно впорядковувати педагогічну динаміку відповідно до нових соціальних потреб ранньобуржуазного суспільства.

Список використаних джерел:

1. Ignatian Pedagogy. An Abridged Version of the Document on Teaching and Learning in a Jesuit School . London : Jesuit Institute London, 2014. 12 p.
2. O'Malley J. W. Jesuit Schools of Humanities Yesterday and Today. *STUDIES IN THE SPIRITUALITY OF JESUITS*. 2015. Spring. Vol.47. No. 1. P. 1–34.
3. Блажейовський Д. Берестейська ре-унія та українська історична доля і недоля : в 2 т. Львів: Каменярь, 1995. Т. 1 : Внутрішня вартість медалі. 1995. 646 с.
4. Гибер Ж. Духовность Общества Иисуса. Исторический очерк / пер. с итал. В. Басмова. Москва : Ин-т филос., теол. и ист. св. Фомы, 2010. 680 с.
5. Гурьянова Т. Н. «Новое благочестие» и его роль в становлении гуманистического движения в Германии. *Вестник Казанского технолог. ун-та*. Серия : Исторические науки. 2010. № 3. С. 182–185.
6. Ісаєвич Я. Освітній рух в Україні XVI ст. : східна традиція і західні впливи. *Київська старовина*. 1995. № 1 (310). С. 2–9.
7. Кралюк П. М., Якубович М. М. Ян Лятос : ренесансна філософія та наука на українських землях. Острог: Національний університет «Острозька академія», 2011. 144 с.
8. Папазова А. В. Значення та наслідки впровадження освітньо-виховної системи Товариства Ісуса у східнослов'янському

регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII ст. *Схід*. 2011. № 5 (112) липень-серпень. С. 107–112.

9. Резник Ю. М. Социокультурный подход как методология исследований. *Вопросы социальной теории*. 2008. Т. II. Вып. 1 (2). С. 305–328.
10. Серяков С. О. Повсякденне життя єзуїтських шкіл України. Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії : в 2 т. / голов. ред. В. Смолій ; відп. ред. В. Горобець. Київ : Ін-т іст. України, 2012. Т. 1 : Практики, казуси та девіації повсякдення. 2012. С. 99–140.
11. Яковенко Н. М. Латинське шкільництво і «шкільний гуманізм» в Україні кінця XVI – середини XVII ст. *Київська старовина*. 1997. № 1-2 (315). С. 11–27.
12. Яковенко Н. М. Реформа «грецької» церкви : унія, оновлення православ'я. Історія української культури : у 5 т. / голов. ред. Б. Є. Патон. Київ : Наукова думка, 2001-2013. Т. 2 : Українська культура XIII – першої половини XVII століть / ред. Я. Д. Ісаєвич. 2001. С. 505–530.

* * *

Бесіда Наталія Василівна,

кандидатка історичних наук, доцентка кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (Полтава, Україна)

Автономні релігійно-політичні утворення іншівірів у складі Османської імперії: візантійський міллет

В епоху розвиненого і пізнього Середньовіччя найбільшою і наймогутнішою мусульманською державою була Османська імперія, до складу якої входили величезні території в Азії, Африці та Східній Європі. Особливу роль турки-османи відіграли в історії православних християнських держав Південно-Східної Європи та Візантійської імперії. З огляду на це, великий інтерес викликає османський історичний досвід співіснування та взаємодії різних народів в умовах етнокультурного та конфесійного розмаїття, особливостей їхнього мовного, екологічного і політичного ландшафтів; політика Високої Порти щодо розв'язання однієї з